

Gál Anikó

A munkaoktatás kezdeti fázisai az értelmi fogyatékos gyermekek gyulai és kisújszállási gyógypedagógiai intézeteiben a 20. század közepéig

Az ember életének egyik legfontosabb eleme a munka, az a tudatos, célirányos tevékenység, amellyel környezetét, a természeti és tárgyi világot úgy alakítja, hogy szükségleteit kielégítse, önmagát ellássa, társaival együtt. A sikeres munkavégzés egyik feltétele, hogy a munkát végző személy rendelkezzen mindazokkal a fizikai és szellemi tulajdonságokkal, amelyek az adott tevékenység eredményes végzéséhez szükségesek. Az értelmi akadályozottsággal élő emberek a munka területén is korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek, mégis hosszú időn keresztül a munkát életük egészéből kiemelve mint egyetlen és központi követelményt állították eléjük. Magyarországon az értelmi fogyatékos személyek számára elsőként alapított intézet (Rákospalota, 1875) is a „Munka” nevet viselte. Célul tűzték ki, hogy *„legalább annyira képesek legyenek dolgozni, hogy hasznossá tegyék önmagukat, ellátásukhoz hozzájáruljanak”*.¹

A gyermek cselekedtetését, a munka hangsúlyozását már a 20. század elején kibontakozó reformpedagógiai irányzatokban, a pragmatizmus nevelésfelfogásában és a gyermektanulmányi mozgalom pedagógiai törekvéseiben is megtalálhatjuk. A tanulók passzivitása helyett a cselekedtetést, az aktivitást, a gyermekek fejlődés-lélektani sajátosságainak és életszükségleteinek figyelembevételét szorgalmazták. A hangsúly a tanítóról és a tananyagról áttevődött a tanulóra, a tanulócsoporthoz. A „munka” bekerült a pedagógiába mint nevelő, emberformáló tevékenység, a gyógypedagógiában pedig az értelmi fogyatékosok intézményes ellátását tekintve a kezdetektől központi szerepet kapott. Kétségtelen, hogy a reformpedagógiai előzmények hatást gyakoroltak az értelmi fogyatékos gyermekekkel való foglalkozásra is. A munkaiskola gyakorlatának első elméleti megalapozója Georg Kerschensteiner (1854–1932) volt, a pedagógiai rendszeralkotáson túl az ő működésének köszönhető az irányzat széles körű elterjedése.²

Jelen tanulmány a Békésmegyei Pártfogó Egyesület által alapított gyulai, illetve a Kisújszálláson 1928-tól működő gyógypedagógiai intézetekben folyó nevelő-oktató munka bemutatására, elemzésére vállalkozik. Arra keressük a választ, hogy a két gyógypedagógiai intézetben milyen feltételek között és hogyan valósult meg az értelmi fogyatékos gyermekek munkára nevelése.

Békés megyében a gyógypedagógiai szakmai működés 1922. február 6-tól indult meg.³ Ez a magyar gyógypedagógiában nagy jelentőségű mozzanat, hiszen az országos intézményhálózat struktúráját tekintve összesen öt intézmény működött.⁴ A szakmai mun-

1 HATOS 2000. 107.

2 PUKÁNSZKY–NÉMETH 1996. 535–536.

3 NÉMETH 1994.

4 Állami Gyógypedagógiai Nevelőintézet (Budapest, Alkotás u. 53.); Békés Megyei Pártfogó Egyesület Gyógypedagógiai Intézete (Gyula, Szent István út 36.); Békés Megyei Pártfogó Egyesület Gyógypedagógiai Intézete (Kisújszállás); Székesfehérvári X. ker. Gyógypedagógiai Tanintézet (Rákospalota, Kerepesi út 67.);

ka alapját az 1909-ben kiadott *Tanterv és Utasítás* adta, ez alapján szervezte és vezette az intézet tevékenységét a kinevezett igazgató, Kádas György.⁵ Ez a tanterv az akkori Budapesti Állami Gyógynevelési Intézet részére készült, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1909. évi 53.523. sz. rendeletével került kiadásra.⁶

A Békésvármegye Közkórháza Gyógynevelési Oktató és Foglalkoztató Telepen a gyermekcsoportok összetétele a fejlettség, valamint a fogyatékos típusa szempontjából nagyon heterogén volt.⁷ A heterogenitás az alábbi fogyatékos csoportok összetételéből adódott: pl. „nehézkes gyengeelméjű⁸ 2 fő, gyengeelméjű 8 fő, gyengeelméjű siketnéma 1 fő, epilepsziás gyengeelméjű 2 fő, pszichózis epileptika imbecill 1 fő, imbecill 6 fő stb.”⁹ Az első, 1921/22-es (csonka) tanév végén a növendékek teljesítményét nem minősítették érdemjeggyel, a VKM 71.493/1922. VIII. számú rendelete alapján ugyanis osztályzatban nem részesülhettek. A gyulai intézet működését a kezdetektől élénk szakmai érdeklődés kísérte. Még a megalapítás évében – ami tehát nem tekinthető egész tanítási évnek – a Népjelölti Minisztérium képviselője is látogatást tett a telepen, az Országos Szakfelügyelet pedig tematikus látogatása során végzett ellenőrzést Gyulán.

Az Oktató és Foglalkoztató Telep egyre komplexebb tevékenysége miatt már az 1922/23-as tanévtől bővítették a személyi kereteket, első lépésként Kádas György mellé kinevezték Tiffert György gyógynevelő pedagógust. A működés megkívánta, hogy a két gyógynevelő pedagógus szakmai munkáját összehangoltan végezze. Munkájukhoz a tantermek biztosítottak voltak, így Tiffert György az „előkészítő osztályt” tanította 16 fővel, Kádas György pedig az összevont I–II–III–IV. osztályt vezette 30 növendékkel. Az előkészítő osztályban hangsúlyt helyeztek a játékos foglalkozásokra, a rendszeresen alkalmazott szemléltető gyakorlatokra, az érzékszervek fejlesztésére stb. Mindez azért is tekinthető lényegesnek, mert az értelmileg akadályozott gyermekek között a nevelési feladatok megoldásában nagy különbségek állhatnak fenn, ezért a gyógynevelési oktatás során prioritást élvez a va-

Székesfővárosi III. ker. Gyógynevelési és Foglalkoztató Intézet (Budapest, Miklós tér 5.).

5 Kádas György (1886–1969): tanító, gyógynevelő pedagógus. A Gyógynevelési Tanítóképzőt 1908-ban végezte el Budapesten. 1911-ben Szegedre, a vakok intézetébe helyezték. Szegeden a Gyermektanulmányi Társaság által kiadott *Gyermek* című folyóiratnál jegyzői feladatokat is ellátott. A Népjelölti Minisztérium felkérése nyomán, 1921 nyarán a budapesti Alkotás utcai Gyógynevelési Intézetből került Gyulára. Feladata az lett, hogy megszervezze és vezesse a Békésvármegye Közkórháza Gyógynevelési Oktató és Foglalkoztató Telepét (a mai Pándy Kálmán Megyei Kórház jogelődje). NÉMETH 2011.

6 A tanterv az előkészítő csoport (I–II.) és az I–VI. osztályos tanulók számára írta elő a tantárgyakat és azok heti óraszámait. Emellett részletes tananyagfelosztást és módszertani utasításokat is tartalmazott évfolyamonként. Megfogalmazta a „gyengébb értelmi képességű” gyerekek tanításának célját, a növendékek csoportba sorolását, a tanításnál elvárt módszereket, a tanítás és a nevelés viszonyát az oktatáshoz stb. Pedagógiai célkitűzései között szerepelt, hogy az elsajátítandó ismeretek mennyiségénél mindenkor a gyermek átlagos képességeit kell figyelembe venni, annak érdekében, hogy megfelelő ismeretekre tudjon szert tenni. TANTERV 1909. 19.

7 A vallás- és közoktatásügyi miniszter tanácsadó szervezeteként 1898-tól működő Gyógynevelési Intézetek Országos Szaktanácsa részletes beszámolót adott közre a gyógynevelési intézetek és iskolák működéséről. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy az értelmi fogyatékosok intézeteiben (budapesti, gyulai, kisújszállási) igen eltérő képességű gyermekek voltak, és nem történt meg a képességek szerinti differenciálás sem. KLUG–SIMON 1935. 102–103.

8 Gyengeelméjű: későbbi fogalomhasználattal a középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek, illetve az 1990-es évektől értelmileg akadályozott gyermekek.

9 NÉMETH 1994. 17.

lóságon alapuló, cselekvő tapasztalatszerzésből kiinduló tanulás, minél több tárgyi eszköz bevonása a tanítási folyamatba, a sokoldalú érzékszervi tudatosítás, a tanulók értelmi szintjéhez igazodó követelmény és a folyamatos motiválás stb. Ebben a tanulócsoporthoz a gyermekek teljesítményét már osztályzattal is értékelték.

Az 1923/24-es tanévben az első osztályt Tiffert György vezette 22 fővel, a II–III. összevont osztály pedig Kádas György alá tartozott. Az összevonások abból a kényszerűségből adódtak, hogy az Oktató és Foglalkoztató Telep megalakulásától fogva tanerőhiánnyal dolgozott. Sajnálatos módon az 1924/25-ös tanévben a személyi feltételek nem változtak, nem lehetett újabb gyógypedagógust alkalmazni, így a felmenő rendszerben való oktatás biztosítása sérült. Kádas György bejegyzéséből is kiolvasható a hiányból adódó intézkedés kényszerűsége: „Az 1924–25-ös tanévben a III–IV. osztály tanerő hiánya miatt nem nyílik, így a növendékek a II. osztályba osztatnak be”.¹⁰ A mindennapi munka során ez azt jelentette, hogy ezeket a gyermekeket a többi tanulóval együtt foglalkoztatták, például a délutáni kerti- és műhelymunkában, illetve egyéb tevékenységek során is.

Kádas György munkássága azért is tekinthető kiemelkedőnek, mert tervei előrelátóak és nagyon célirányosak voltak: végleges megoldást igyekezett keresni „gyermekei”, pártfogoltjai számára. Miután a Szent István úti 36. sz. alatti épület megüresedett, azt a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium a 31.240/1925. IV. számú leirata alapján a Békés Megyei Pártfogó Egyesület ingyenes használatra megkapta. Az ezt megelőző időszakban a gyermekek többsége otthon, a családoknál élt, illetve kórházakban vagy gyermekmenhelyeken biztosították elhelyezésüket. Az átadott épület funkciójának meghatározásakor kikötés volt, hogy itt olyan „gyermekmenhelylakó” kerüljön elhelyezésre, aki az akkori szakmai terminus szerint „szellemileg képezhető és foglalkoztatható”, vagy „szellemileg nem képezhető, de gyakorlatilag foglalkoztatható”¹¹ volt. Előírták azt is, hogy a létesült gyógypedagógiai intézet legalább 70 fős legyen, a fiúk és lányok arányát tekintve fele-fele létszámmal.¹²

Kádas György munkája szakmatörténeti szempontból kiemelkedő: 1925. augusztus 1-jén a Gyulai Gyógypedagógiai Intézet – a vidéki intézmények között elsőként – kezdte meg működését a Szent István út 36. szám alatti épületben. (1. kép) Az új intézmény szakmai munkájáról készült igazgatói beszámolójában Kádas így fogalmazott: „Az 1925. augusztus 1-én született csecsemő immár 2 éves. Az első, kezdeti életmegnyilvánulások bizonytalansága után, a fokozatos, biztos fejlődés stádiumába lépett a szellemi fogyatékosok gyulai intézete”.¹³ A rövid részlet azt is érzékelteti, hogy a gyors fejlődés előfeltételeként Kádas György jól megszervezte az induló éveket: a gyulai intézet munkájának megalapozásához felhasználta a budapesti Alkotás utcai intézet szervezeti szabályzatát és házirendjét is, a helyi adottságok feltérképezése után pedig célul tűzte ki a napi tevékenységek eredményes megvalósítása érdekében a rendelkezésére álló tárgyi és személyi feltételek maximális kihasználását, és – személyes kapcsolatait és ismeretségét is felhasználva – kisebb fejlesztéseket is megvalósított. A permanens fejlesztés és bővítés első lépéseként a hálósobák, tantermek és tanműhelyek számát növelte. Az intézmény szakmai munkájának fő irány-

¹⁰ KÁDAS 1927. 77.

¹¹ NÉMETH 1994. 19.

¹² RDGY GYI A Gyula Szent István út 36. sz. alatti épület birtokbavételéért folytatott levelezések a minisztériummal és a Főispáni Hivatallal, 1925.

¹³ KÁDAS 1927. 77.

1. kép

Gyulai Gyógypedagógiai Intézet (Szent István út 36.)

vonalaként – a foglalkozások területén – a szellemi és a gyakorlati képzés is meghatározó lett. A fentebb már említettek szerint az intézmény az indulás éveiben koedukált volt.

A minisztérium folyamatos figyelemmel kísérte Kádas György szakmai tevékenységét, és ezáltal a gyulai intézet munkáját is átlátta: dr. Hepp Baján Ernő miniszteri osztálytanácsos és Klug Péter, a gyógypedagógiai intézetek országos szakfelügyelője miniszteri biztosként egy alkalommal, dr. Pettkő-Szandtner Aladár helyettes államtitkár két alkalommal is szakmai látogatást tett az intézetben. A feljegyzések alapján rajtuk kívül Konrád Ernő kir. ügyészségi elnök, a fenntartó egyesület elnöke is gyakran végzett szakmai ellenőrzést a gyulai intézetben.¹⁴

A további fejlesztések, bővítések jogosultságát jól mutatja az intézet tanulólétszámának dinamikus növekedése. Az 1926/27-es tanévben az intézet növendéklétszáma 52 fő volt és I–II–III. osztályokat működtettek. Egyre jobban nőtt a családok részéről is az igény a gyermekek felvétele iránt: a gyógypedagógia szakterületére tartozók jelentős létszáma ugyanis nemcsak azért volt hátrányos helyzetű, mert különböző kóros tényezők következtében speciális megsegítést igényeltek, hanem olyan élethelyzetűek voltak, hogy a család nem tudta ellátni az alapvető gyermeki személyiségfejlesztésre irányuló óvó, védő, biztonságot nyújtó funkcióit. A gyermeklétszám fokozatos emelkedésének köszönhetően 1928-ban már 74 növendéket tartottak nyilván,¹⁵ így a Gyulai Gyógypedagógiai Intézet ezekben az években már szűknek bizonyult, az ide utalt nagyszámú menhelyi és hadiárva fogyatékos gyermeket már nem tudta befogadni. Időközben a főhatóságoknál az a szempont is felmerült, hogy a fiú- és lány növendékek nevelését célszerű lenne külön intézetben

¹⁴ PÁNCZÉL 1929. 120.

¹⁵ KLUG–SIMON 1927, 1929.

biztosítani. Ezen elképzelések határozottságát mutatja, hogy felvetődött a fiúnövendékek Kisújszállásra történő átköltöztetése. A megvalósításhoz adott volt Kádas György intézetalapító tevékenysége, aki készségesen vállalkozott egy újabb intézmény megszervezésére is. Felajánlását a főhatóság szívesen fogadta, így a Békés Megyei Pártfogó Egyesület hamarosan egy újabb intézményt nyithatott meg Kisújszálláson, melynek vezetésére 1928-ban Kádas kapott megbízást. A gyulai intézmény megalapítója és első igazgatója így megvált intézményétől, munkáját Kisújszálláson folytatta tovább. Az őt követő vezetőre Gyulán rengeteg feladat hárult, de megállapítható, hogy Kádas egy jól prosperáló intézményt hagyott utódjára.

A kisújszállási Gyógypedagógiai Intézet szakmai működése Kádas György igazgató vezetése alatt

Az 1928-ban megnyílt intézet a kezdeti nehézségek ellenére egyenletes fejlődést mutatott. (2. kép) Megnyitásának évében a fiú növendékek létszáma 118 fő volt, azonban tanerőhiány miatt csak 67 főt tudtak az előkészítő I., II. csoportba, az I. a.) és I. b.) osztályba beiskolázni.¹⁶ A többi tanuló számára a munkaoktatást az intézet tulajdonát képező, valamint

2. kép

Békésmegyei Pártfogó Egyesület Gyógypedagógiai Intézete Kisújszálláson

a református egyháztól bérelt, összesen 8 kisholdnyi konyhakertben és gyümölcsösben, továbbá a várostól bérelt 9 holdnyi réten tudták biztosítani. A növendékek az asztalos- és cipésműhelyekben is rendszeres foglalkozásokban részesültek. A statisztikai adatok alapján az intézménybe az 1930/31. tanévben 127, míg az 1934/35. tanévben 126 növendéket iskoláztak be, oktatásuk általában 7–8 osztályban, illetve csoportbeosztások által valósult meg.¹⁷ A Gyulai Gyógypedagógiai Intézethez hasonlóan az idejéről a növendékek

¹⁶ KÁDAS 1929.

¹⁷ KÁDAS 1935.

is kezdettől fogva valamennyien bentlakásos tanulók voltak. A legtöbbjük árva volt, állami gyermekmenhelyi gondozottság alatt álló. Az 1930/31-es tanévtől az intézet állandó, bentlakásos orvossal is rendelkezett.

Az intézetben a pedagógusok az elméleti órákkal párhuzamosan napi kerti, mezőgazdasági és állatgondozáshoz kapcsolódó tevékenységek által készítették fel tanulóikat a munkára. Az 1929/30-as tanévben 65 növendék az intézet tulajdonát képező „4 és 23 bérelt kisholdon” konyhakerti, mezőgazdasági és állattenyésztési oktatásban részesült, két-két növendék pedig cipész- és asztalosműhelyben végzett munkát.¹⁸ (3–4. kép) Már az intézet

3. kép
Cipésműhely

4. kép
Asztalos műhely

szervezése idején szükségesnek mutatkozott az elméleti képzésben részesített növendékek foglalkoztatására külön foglalkoztató terület és épület létesítése is. Az intézet így a konyha-, virágkertészeti és a mezőgazdasági munkák részére külön földterületet bérelt. 1934 őszén fölavatták a külön telken épült, mintegy 30 növendéket befogadó munkateremmel ellátott foglalkoztató épületet, mely azt a célt is szolgálta, hogy az egyes családokhoz munkásnak kihelyezett növendékek munkanélküliség vagy betegség esetén is „otthonra találjanak”, és az újabb alkalmazásukig foglalkoztatást tudjanak biztosítani számukra. Az intézet jelentős állatgazdasággal (tehenészettel, sertés- és baromfitenyéssel) is rendelkezett, amely az intézet hús- és tejszükségletét csaknem teljes egészében fedezni tudta. Emellett – ahogy említettük – asztalos- és cipész-, valamint háziipari üzem is működött. Ez utóbbiban – főképp télen – szalma-, gyékény-, tengerihéj-lábtörőket, szőnyegeket és seprűket készítettek. A tanulók ezirányú munkatevékenysége helyhez kötött volt, huzamosabb ideig tartó, irányított munkát igényelt. Az intézet konyha- és virágkertészete, valamint a mezőgazdasága üzleti szempontból is jelentősnek bizonyult.

A minisztérium a gyulai intézethez hasonlóan ebben az intézményben is figyelemmel kísérte a szakmai munkát. Az alapítástól számított öt éven belül a megbízott szakfelügyelők több alkalommal meglátogatták, és az ott folyó nevelő-oktató munkáról elismerően nyilatkoztak. Ezt erősíti meg Kádas György feljegyzése is: „Április hó 11-én hivatalos ki-
küldöttként látogatta meg intézetünket Simon József h. szakfelügyelő, ki a tapasztaltak fölött

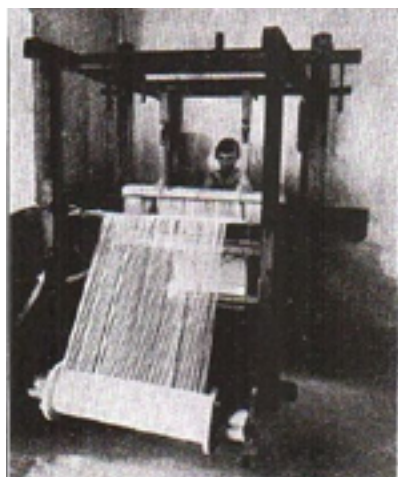
¹⁸ KÁDAS 1929.

megelégedésének adott kifejezést. Több ízben látogatott el dr. Pettkó-Szandtner Aladár államtitkár, Hepp Baján Ernő és dr. Konrád Ernő egyesületi ügyv. elnök”.¹⁹

A tanulók 15., illetve 18. életévük betöltése után léphettek ki az intézet keretei közül. A végzetek elhelyezését tervszerűen igyekeztek megoldani, s különféle gazdaságokban foglalkoztatták őket, melyről az igazgató a következőképpen nyilatkozott: „Egyelőre 7 ilyen kihelyezett gyámoltunk van, akik teljes ellátáson és ruházaton kívül havonta 2, 3, 4, 5 P-t kapnak munkabér fejében. Ügyes-bajos dolgaikat az intézet igazgatója intézi, munkahelyüket meglátogatja és megtakarított pénzüket postatakarékban elhelyezi s ha szükséges, új munkahelyekről is gondoskodik”.²⁰ A korabeli feljegyzések alapján a kihelyezett tanulók a gyakorlati életben is megállták a helyüket, az intézettel a kapcsolatot levelezés vagy alkalmi látogató-sok útján tartották fent.²¹

A gyulai intézmény működése Pánczél Imre vezetése alatt

Kádas György távozása után a gyulai intézmény vezetését a budapesti Alkotás utcai intézetből áthelyezett Pánczél Imre²² vette át, az intézet 1928-tól 1949-ig működött irányítása alatt. Pánczél e hosszú időn át bizonyította kiváló szakmai és vezetői egyéniségét. Munkássága egyik fő erényének bizonyult, hogy a szakterületén jelentkező új kihívásokra gyorsan és eredményesen tudott reagálni. A kezdetekről így írt: „Az intézet működésének

5. kép
Szőnyegszövés

6. kép
Vetőfonál készítése

¹⁹ KÁDAS 1930. 50.

²⁰ KÁDAS 1935. 101.

²¹ KÁDAS 1935.

²² Pánczél Imre (1888–1962): tanító, gyógypedagógus. Az elemi és a polgári iskolát Magyarokanizsán végezte. A Temesvári Állami Tanítóképzőben szerezte tanítói oklevelét. A Gyógypedagógiai Tanítóképzőben a „Vizsgáló Bizottság” felkérte „a siket-némák, vakok, gyengeelméjűek oktatására és a beszédhibák javításának” szakmai munkájára. Országos konferenciákon is rendszeresen vállalt szakmai előadásokat. www.panczeli-gyula.sulinet.hu/nevad.htm [2015.11.15.]

most lezáródott negyedik éve az átalakulás jegyében folyt. Növendékanyagunk a tanév derekán kettéosztatott: a fiúk a kisújszállási gyógypedagógiai intézetbe telepítették át, intézetünkben pedig csak a lányok maradtak. Ez az átalakulás az egész tanévi munkásságunkra kihatással volt”.²³

1929-ben a Gyulai Gyógypedagógiai Intézetben tehát a koedukáció megszűnt, és leányintézeté alakult át, mely a gyakorlati foglalkoztatás megváltoztatását is szükségessé tette. Pánczél – korán felismerve a munkára nevelés jelentőségét – igyekezett rugalmasan alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A fiúgyermekek gyékénytépési és fonási munkája helyett bevezette a lányokat jobban érdeklő házi szövést. 1929 januárjában egy szövőszékkal kezdték meg a munkát, a szövőszékek számát pedig tanévenként fokozatosan növelték. (5–6. kép) Ez az újítás olyan sikeresnek bizonyult, hogy felvetődött, a jövőben már nemcsak az intézeti szükségletek fedezésére készítsenek termékeket, hanem eladásra is, amely plusz bevételi lehetőséget is biztosított volna az intézet számára: „Műhelyünkben elkészült eddig 600 törölköző, 139 konyharuha, 136 asztalkendő, 20 méter vászon, 30 méter kender szalmazsák és 86 méter hosszú, 145 cm szélességű lepedő. Ezek alapján jogosult az a reményiségünk, hogy a felesleges áruk eladásával intézetünk jó hírnevét és anyagi javát is előmozdíthatjuk. Házi varrodánkban 37 matrózsabású intézeti leányruha és 136 darab nadrág készült el. Növendékink ruháit is házilag javítottuk”.²⁴ A szövés, varrás és az intenzív módon tanított kézimunka mellett a gyermekek a tanítási időn kívül felváltva vettek részt az intézet háztartási (takarítás, főzés, mosogatás, mosás stb.) munkáiban, valamint az állat- és

7. kép
Az intézet növendékei kertmunkát végeznek

²³ PÁNCZÉL 1929. 118.

²⁴ PÁNCZÉL 1929. 119.

kertgazdaság gondozásában is. (7. kép) A tanulók szívesen tevékenykedtek a háziipari műhelyekben is, ahol főként vászonszövést és perzsaszőnyegek készítését végezték.²⁵

A Gyulai Gyógypedagógiai Intézmény nemcsak emberbaráti célokat szolgált, hanem kulturális és szociálgazdasági feladatokat is ellátott. Egyrészt törekedtek arra, hogy a tanulók képességeiknek megfelelően az általános műveltség elemi fokát, továbbá minden olyan ismeretet elsajátítsanak, amely őket mint az állam polgárait és a társadalom tagjait megilleti. Másrészt igyekeztek növendékeiket mindazokkal az önkiszolgáló eszközökkel is ellátni, amelyekkel képesek lesznek utóbb megfelelő munkát végezni. Pánczél Imre első-sorban arra törekedett, hogy a tanulók a gyakorlati élethez szükséges ismereteket minél közvetlenebb és könnyebb formában sajátítsák el (figyelembe véve képességeiket, illetve fogyatékosságukat is).

A tanulók létszáma az évek múlásával egyre növekedett. Az 1930/31. tanévben 75 főről 81–104–111 főre, az 1934/35. tanévben 133 főre emelkedett. Az osztályok száma és elosztása is évről évre változott. Pánczél Imre összefoglalóan így nyilatkozott erről:

*„Az 1930/31. tanévben egy I., kettő II., egy III., egy V. és egy foglalkoztató, az 1931/32-ben egy-egy I., II., III., IV. és VI., továbbá egy foglalkoztató, az 1932/33-ban öt felmenő osztály I–V. csoportosítással, az 1933/34. és az 1934/35. tanévben pedig különálló I–VI. osztályokban beosztva tanítottuk leánykainkat”.*²⁶

Az intézet fennállásának kilencedik évében tehát bevezették a különálló hat felmenő osztályban való tanítást, az előkészítő tagozat pedig nem működött. A nevelőtagozatból kikerült növendékek továbbtanítását két ízben ún. „foglalkoztató csoportban” kísérelték meg. Ezzel a beosztással Pánczél – ha átmenetileg is – de nagyon sok család gondját átválalta, megoldotta.

Mind a tárgyi feltételrendszer bővülése, mind a szakmai munka figyelemre méltó ezekben az években. Az ismeretterjesztést, szórakozást a rádió, a hangszórós gramofon segítette. A nevelők felolvasásokat, meseórákat tartottak. (A tanári könyvtár öt év alatt 496 kötettel gyarapodott. Az akkori állomány 659 művet és 871 kötetet tartalmazott.) A jó magaviseletet tanúsító növendékek időközönként jutalomból színi előadásokon is részt vehettek. Pánczél Imre írásaiból az is kitűnik, hogy a tantestület állandóan tökéletesítette tanítási módszereit. A „beszédértelemgyakorlat” és „szülőföldismereti” tárgyak ismeretanyagának bővítése céljából különböző kirándulásokra vitték a gyermekeket, s az ott szerzett tapasztalatokat az említett tantárgyakon kívül az írásbeli fogalmazás gyakorlására is felhasználták. Tankönyvekkel, taneszközökkel, kézimunka- és háziipari anyagokkal látták el növendékeiket, s a tanítással-neveléssel kapcsolatos kérdéseket „rendes”, illetve rendkívüli és módszeres értekezleten tárgyalták meg, esetenként egymásnál is hospitáltak.²⁷ A tanártestület személyi összetétele az öt év alatt gyakran változott. A legutolsó tanév végén a VKM által fizetett tanárok száma 4, az intézet saját költségvetésének igénybevitelével ideiglenesen alkalmazottak száma pedig 5 fő volt. Az igazgató és a tanárok országos és helyi pedagógiai és számos társadalmi szervezet tagjai is voltak.

²⁵ KLUG–SIMON 1930. 49.

²⁶ PÁNCZÉL 1935. 96–97.

²⁷ PÁNCZÉL 1935. 98.

Az intézet működésében azonban hamarosan problémaként jelentkezett, hogy a növendékek számára a férőhely egyre szűkösebbé vált. Pánczél Imre törekedett ugyan a Szent István úti épület kibővítésére, de az anyagi feltételek hiánya miatt ez nem valósulhatott meg, így a zsúfoltság csökkentésére és a behívásra váró növendékek felvételének megoldására az intézet közelében egy földszintes épületet béreltek, ahol externátust²⁸ alakítottak ki 40–60 növendék számára. Ez azonban csak átmenetileg orvosolta a helyhiányt. A megoldást végül az jelentette, hogy az intézet (a Békésmegyei Pártfogó Egyesület jogán) 1934 őszén Gyula megyei várostól „örök-használatra” megkapta a gyulai volt szeretetház épületeit a hozzá tartozó 21 kataszter holdnyi szántóval és egyéb ingatlannal együtt. Így 1935 áprilisában 93 növendék költözhetett át az új épületbe. Ekkortól kezdve a tanítás, a nevelés és a foglalkoztatás megosztva zajlott.²⁹ Az I–II. osztály növendékei a városi intézetben, a felsőbb osztályosok pedig a „Külső Gyógypedagógia” elnevezésű telepen vettek részt az oktatásban. Itt a felsőbb osztályosok, az iskolát végzett és máshol elhelyezkedni nem tudó növendékek háztartási, kerti, állatgazdasági és háziipari munkákat végeztek.³⁰ Pánczél Imre körültekintően szervezte meg a gyerekek tevékenységeit és azok szakszerű irányítását. A kertgazdálkodást szerződéses kertésszel végeztette, az öntözéshez szükséges vizet elektromos motorral juttatták el a vezető árkokba. A MÁV az intézmény közelében „Remete” néven feltételes megállóhelyet is létesített. Így az intézmény a korabeli termelési módszerekhez felzárkózva versenyképessé tudott válni a piacon.

Az ország gyógypedagógiai intézményeinek szakemberei, külföldi szakdelegációk évről-évre látogatást tettek az intézetben és elismeréssel nyilatkoztak annak szakmai tevékenységéről. A Békés Megyei Pártfogó Egyesület, az irányító főhatóságok mindig követendő példaként hívták fel a figyelmet a gyulai intézményre.³¹ 1947. május 12-én Baranyay Géza tanulmányi felügyelő, az egyesület elnöke tett látogatást az intézetben, részletes véleménye jegyzőkönyvben maradt fenn. Az intézetről az alábbi összegző véleményt alkotta: *„Az egyik felfogás szerint a gyógypedagógiai nevelés célja az, hogy a családban elviselhetetlen iskolaköteles korú gyermekeket elviselhetővé nevelje át, s úgy adja vissza a családnak. A másik felfogás szerint a gyógypedagógiának az a feladata, hogy a népiskolákban, általános iskolákban eredményesen nem nevelhető és nem tanítható kiskorút képezze ki, s adja át a munkás társadalomnak. Ebben az intézetben az igazgató ez utóbbi rendszert építette ki és tartotta fel mindezidáig”*.³² A beszámoló szerint a gyulai intézet profilját tekintve tulajdonképpen *kisegítő iskola*,³³ mely állami gondozottak, többségében menhelyről érkezett gyermekek nevelését-oktatását vállalta fel (megjegyzendő, ez a forma az 1948–1949-es években megváltozott, s átalakult a „gyengeelműjük” intézetévé). Az ott tanuló növendékek bentlakásos elhelyezésben részesültek, ahogy a jegyzőkönyv szól: *„Bejáró növendék nincsen.*

28 Bejáró diákokat foglalkoztató intézet.

29 PÁNCZÉL 1935.

30 PÁNCZÉL 1935. 99.

31 PÁNCZÉL 1935. 96.

32 RDGY GYNJ Baranyay Géza: Az intézet belső rendje, 1947. máj. 12. 391.

33 Speciális iskola, „eltérő tantervű általános iskola”. Napjainkban azoknak a 6–16 éves enyhe értelmi fogyatékosággal élő, tanulásban akadályozott (korábbi elnevezés szerint „debilis”) tanulók számára létrehozott alapfokú iskola, akik akadályozott fejlődésük/sajátos nevelési igényeik miatt a többségi általános iskolában nem tudnak eredményesen teljesíteni. A kisegítő iskola elnevezést az 1985. évi. I. sz. törvény megszüntette. Ma az *általános iskola* elnevezést használjuk.

Mindegyik az intézet tanuló otthonában nyer elhelyezést és gondozást. Internátusvezető az igazgató, segítségére van két felügyelő, egy házvezetőnő, egy-egy ápolónő, szakácsnő, mosónő és 6 munkajutalomban részesült iskolaköteles kort meghaladó volt növendék.³⁴ Az intézetben gondozott 138 lány közül 131 állami gyermekmenhelyi kötelékbe tartozott, 1 gyermek önköltséges, 6 iskolaköteles kor feletti „munkajutalmas” volt.

Az intézet a növendékek tartásdíjából tartotta fenn magát. Ebből fedezték az összes felmerülő költséget, például az épületek karbantartását, felszerelését, a fűtést, a világítást, a növendékek étellemezését, tanszerekkel stb. való ellátását és az alkalmazottak fizetését. Az intézeti pénztárt terhelte a szakorvosok tiszteletdíjának, a hitoktatók óradíjának és az ideiglenesen alkalmazott 4–5 intézeti tanár tiszteletdíjának a kifizetése is.³⁵ Az intézeti gazdálkodás ellenőrzését a belügyminisztérium közvetlenül és ennek megbízásából a helybéli Békésmegyei Pártfogó Egyesület látta el. Közvetlenül a második világháború kitörése előtt az intézmény egyre nehezedő anyagi körülmények között gazdálkodott, a megélhetési költségek nagyon magasra szöktek. Bár Pánczél Imre körültekintő, takarékos gazdálkodást folytatott, a rendelkezésre álló költségvetés szűknek bizonyult. Az intézmény és a tevékenysége iránti igény ugyanis folyamatosan nőtt, melyet a létszám drasztikus emelkedése is bizonyít: a növendékek száma az 1926/27-es tanévben mindössze 52 fő volt, míg 1944-re 134 főre emelkedett. Noha ezzel együtt a tartásdíjból befolyó összeg is nőtt, az intézmény költségvetése likviditási gondokkal küzdött.

A Kisújszálláson megszűnt gyógypedagógiai fiúintézet ideiglenes pótlására a Népjóléti Minisztérium 1945-ben tervbe vette a fiú növendékeknek a gyulai intézet külső telepére való átköltöztetését. Pánczél Imre összefoglaló jelentést készített az egyre tragikusabbá váló intézeti működés feltételrendszeréről: „138 növendékünk 46 ágyban alszik. A nagyobbak ketten fekszenek egy, a kisebbek 6–8-an mozognak két ágyban”.³⁶ Az internátusi túlszűfoltóság veszélyeztető tényező volt a gyermekek egészségére vonatkozóan, ez megnehezítette a nevelést is, és egyre inkább ellehetetlenítette a foglalkoztatást. Míg az előző időkben az intézet öntözéses gazdálkodása, baromfitenyésztése és háziipari munkássága országos vonatkozásban élenjáró volt, s a gazdasági hasznon túlmutatóan ezek a foglalkoztatások a gyermekek személyiségfejlődésére is pozitív hatást gyakoroltak, az intézet szakmai súlyát is növelték, valamint jelentős anyagi jövedelmet eredményeztek, „[m]a mindez a múlté”³⁷ – nyilatkozta a kialakult helyzetről Pánczél 1947-ben. A helyzetet tovább súlyosbította a Békés Megyei Pártfogó Egyesület 1947-es megszűnése.

Pánczélnek az épület megtartásáért is komoly erőfeszítéseket kellett tennie, elsősorban a volt remetei szeretetotthonban működő „Külső Gyógypedagógia” működése volt veszélyben, ugyanis Gyula város képviselő testülete egyhangú határozattal semmisnek minősítette az 1934. július 15-én kelt ajándékozási szerződést, s a város 318/1946. számú határozatával a Szeretetház épületét átengedték a szervezés alatt álló „paraszt irányú” általános iskola és a „paraszt dolgozók tanítóképzője” (más megfogalmazásban: Paraszt Dolgozók „Kertmagyarország” Tájtanítóképzője) számára.³⁸ A tájtanítóképző el is kezdte

³⁴ RDGY GYNJ Pánczél Imre: Az intézet belső rendje, 1947. máj. 14. 390., 393.

³⁵ PÁNCZÉL 1935. 99.

³⁶ RDGY GYNJ Pánczél Imre: Összefoglaló jelentés az intézet állapotáról, 1947. dec. 17. 9.

³⁷ RDGY GYNJ Pánczél Imre: Összefoglaló jelentés az intézet állapotáról, 1947. dec. 17. 10.

³⁸ RDGY GYNJ Pánczél Imre: Összefoglaló jelentés az intézet állapotáról, 1947. dec. 17. 10.

működését, növendékei pedig a remetei épület nagy részét elfoglalták, mely a gyógypedagógiai intézet és a tájtanítóképző között sorozatos konfliktusokhoz vezetett. Pánczél Imre így jelölte meg a konfliktusok forrását: „*A tanítóképző vezetésével megbízott dr. Varga Ferenc tanügyi segédtitkár a Népjelölti Minisztérium tulajdonát képező, s intézetünk használatában lévő felszerelési és berendezési tárgyakat »egyoldalúan« átvette a paraszt tanítóképző és a vele kapcsolatos Tessedik kollégium használatába. Dr. Varga Ferenc okozója az intézetünkben fennálló túlzásfóltságnak. Az ő eljárása veszélyezteti növendékeink nehezségét, nehezíti meg iskolai és iskolán kívüli foglalkoztatását. (...) Négy tantermünket, internátusunkat, húsz holdas gazdaságunkat használja, s mi a túlzásfolt hálótermeket vagyunk kénytelenek tanterem céljára felhasználni, iskolai táblák nélkül*”.³⁹

Pánczél több beadványt is intézett a Népjelölti Minisztériumba, de az ügy rendezése több éven keresztül húzódott. Dallos Ferenc gyulai polgármester segítségével felajánlotta – a Szeretetház helyett – a kétegyházi, illetve a gyulai kastélykertben lévő Almássy kastélyokat. Az Államépítészeti Hivatal megyei alispánhoz írott leveléből az is kiderült, hogy hasonló módon előrehaladott tárgyalások folytak a pósteleki volt Széchenyi kastély gyógypedagógiai célokra történő hasznosításáról is.⁴⁰ Pánczél igyekezett úgy taktikázni, illetve olyan érveket felhozni az épületek ellen, melynek köszönhetően a felajánlott lehetőségek egyike sem minősült megfelelőnek. Ezekre a lépésekre azért is volt szükség, mert a Szent István út 36. szám alatti épületre többen is igényt tartottak (a város, az iparos tanonciskola, a polgári fiúiskola). Feltételezhető, hogy Pánczél nem szívesen vált volna meg egy olyan intézettől, melynek belső rendje (felszereltségében, berendezésében stb.) és működése már kialakult. A „Külső Gyógypedagógián” a jogi „csatározások” ellehetetlenítették a szakmai munkát, s az intézet a gyermeklétszám csökkenésével fokozatosan átadta a helyét a Tájtanítóképzőnek, melynek következtében a belső intézményre nagy teher hárult.⁴¹

A helyzetet tovább nehezítette, hogy az 1947. május 14-i nevelőtestületi értekezleten Pánczél Imre ismertette a vallás- és közoktatásügyi miniszter 20.000/1946 számú rendeletét, mely a szétagoltságot megszüntetve a gyógypedagógiai nevelés-oktatásügyet az általános iskolához kapcsolta.⁴² Ennek jegyében született meg az addig különböző súlyossági fokú értelmi fogyatékosok intézményeinek (gyógypedagógiai nevelőintézet, kisegítő iskola, tömegiskolákban működő kisegítő osztály) egységesítése. Az első magyar általános iskolai tanterv megjelenése (1946) után egy évvel kiadásra kerül a gyógypedagógiai iskolák és osztályok egységes tanterve is.⁴³

Ezt követően a Magyar Dolgozók Párt Központi Vezetőségének VKM munkájáról szóló 1950. márciusi határozata szabta a következő évek oktatáspolitikáját és a tantervekkel kapcsolatos munkát, amely szabályozta a gyógypedagógiai iskolák szakmai munkáját is. A határozat megkövetelte a szovjet tantervek mintájára új tantervek, tankönyvek kidolgozását. A középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek számára az első tanterv 1952-ben jelent meg (*Tanterv és Utasítás*), melyben a szocialista ideológia nevelési elképzelései érvényesültek. A későbbiekben bizonyítást nyert, hogy az 1952-ben kiadott „egységes

³⁹ RDGY GYNJ Pánczél Imre: Összefoglaló jelentés az intézet állapotáról, 1947. dec. 17. 11.

⁴⁰ NÉMETH 1994. 26.; RDGY GYI 5641/1947. Államépítészeti Hivatal levele a megyei alispánhoz, 1947.

⁴¹ NÉMETH 1994. 26.

⁴² RDGY GYNJ Pánczél Imre: Az intézet belső rendje, 1947. máj. 14. 390.

⁴³ GORDOSNÉ 2004. 34.

tanterv”, mely minden értelmi fogyatékos gyermek számára azonos nevelési-oktatási célokat, követelményeket tűzött ki, a gyakorlati területre vonatkozóan nem eredményezhetett egyértelmű sikert. Azonban elvülhetetlen érdeme volt, hogy iránymutatást nyújtott a súlyosabban sérült értelmi fogyatékos személyek fejlesztésére vonatkozóan.⁴⁴

A „szocialista embertípus” egyik ismérve volt, hogy a munka és a munkához való viszonyulás az egyén politikai tudatának része, így az 1950-es években változatlanul kiemelt szerepe volt a munkára nevelésnek. A korszak szakemberei is világosan érzékelték a munkára nevelés komplexitását az értelmi fogyatékos tanulók személyiségfejlesztésére vonatkozóan. Továbbá tapasztalták azt is, hogy ez a folyamat jelentős mértékben elősegíti az értelmi fogyatékos személyek társadalmi befogadását, így az értelmi fogyatékosok foglalkoztatástana kulcskérdéssé vált.

Összegzés

A gyulai és a kisújszállási gyógypedagógiai intézetek kezdetben menhelyi és hadiárva, értelmi fogyatékos gyermekek számára nyújtottak ellátást. Minisztériumi segítséggel rendeződött az intézmény tulajdonjoga, valamint a szakmai feladatokat ellátó gyógypedagógiai tanárok alkalmazása.

Fontos hangsúlyozni, hogy a gyulai intézmény magánkezdeményezés által jött létre. Mindez azért lényeges, mert a két világháború között Magyarországon összesen 5 gyógypedagógiai nevelőintézet volt, 1 állami, 1 székesfővárosi, 1 győri és a 2 Békés megyei. Az intézetekben lévő gyengeelméjű gyermekek száma az 1934/35-ös tanévben 538 volt, ebből 133 lány Gyulán, 169 fiú pedig Kisújszálláson került elhelyezésre.⁴⁵ A számok tükrében az intézet szerepe igencsak felértékelődik.

Kádas György, az első vidéki gyógypedagógiai intézet megalapítója egyben a permanens fejlesztés elindítójának is tekinthető. Az intézetek életében (gyulai, kisújszállási) kezdettől fogva kiemelt helyen szerepelt az „életre való felkészítés”, a munkára nevelés, ez határozta meg mindkét intézet profilját. Ugyanakkor tapasztalható az is, hogy az optimális gyógypedagógiai fejlesztést nehezítette az osztályok magas létszáma, a gyermekek heterogén összetétele, a tanerőhiány, a csoportösszevonások, a férőhelyek és az eszközök hiánya. A vezetők mindent megtettek az intézmény tárgyi és személyi feltételrendszerének biztosításáért, valamint a tartalmi munka továbbfejlesztéséért, a különböző foglalkozásokon meghatározó volt a szellemi és a gyakorlati képzés. Mindezen nehézség ellenére azonban már megfigyelhetőek voltak azok a törekvések, melyek a gyógypedagógiai foglalkoztatás kialakulásának kezdeti lépéseire utaltak.

A tárgyalt időszak egészére jellemző, hogy a pedagógiai célkitűzések középpontjában az állt, hogy a növendékeket mindazokkal az önkiszolgáló készségekkel, szokásokkal és eszközökkel is felruházzák, amelyekkel képesek lesznek megfelelő munkát végezni. A gyakorlati foglalkoztatásra, továbbfejlesztésre a helyi körülmények jó lehetőséget biztosítottak. Az intézmény szakmai munkájának eredményességét bizonyítja az is, hogy a tantestület tagjai közül többen kaptak megbízást más megyékben működő intézmények vezetésére.

⁴⁴ GÁL 2010. 180.

⁴⁵ KLUG–SIMON 1935.

KÉPJEGYZÉK

1. kép	KLUG–SIMON 1927. 77.
2. kép	KLUG–SIMON 1929. 123.
3–4. kép	KLUG–SIMON 1929. 125.
5–6. kép	KLUG–SIMON 1929. 121.
7. kép	KLUG–SIMON 1929. 120.

FORRÁSOK

RDGY	Régi Dokumentumok Gyűjteménye
GYI	Gyógypedagógiai Intézet
GYNJ	Gyulai Nevelőtestületi Jegyzőkönyv

KLUG–SIMON 1927	KLUG Péter – SIMON József: Gyógypedagógiai Intézetek és Kisegítő-iskolák Országos Szakfelügyelősége. In: <i>A magyarországi gyógypedagógiai intézetek működése az 1926/27. tanítási évben.</i> Szerk. KLUG Péter – SIMON József. Budapest, 1927. 77–78.
KLUG–SIMON 1929	KLUG Péter – SIMON József: Gyógypedagógiai Intézetek és Kisegítő-iskolák Országos Szakfelügyelősége. In: <i>A magyarországi gyógypedagógiai intézetek működése az 1928–29. tanítási évben.</i> Szerk. KLUG Péter – SIMON József. Budapest, 1929. 118–125.
KLUG–SIMON 1930	KLUG Péter – SIMON József: Gyógypedagógiai Intézetek és Kisegítő-iskolák Országos Szakfelügyelősége. In: <i>A magyarországi gyógypedagógiai intézetek működése az 1929–30. tanítási évben.</i> Szerk. KLUG Péter – SIMON József. Budapest, 1930. 48–50.
KLUG–SIMON 1935	KLUG Péter – SIMON József: <i>A Magyarországi Gyógypedagógiai Intézetek működése az 1930–31, 1931–32, 1933–34, és 1934–35. tanítási évben.</i> Budapest, 1935.
PÁNCZÉL 1929	PÁNCZÉL Imre: Békésmegyei Pártfogó Egyesület Gyógypedagógiai Intézete, Gyula. In: KLUG–SIMON 1929. 118–121.
PÁNCZÉL 1935	PÁNCZÉL Imre: Békésmegyei Pártfogó Egyesület Gyógypedagógiai Intézete Gyulán. In: KLUG–SIMON 1935. 96–99.

TANTERV 1909 *Tanterv és Utasítás a Budapesti Állami Gyógypedagógiai Nevelő-intézet részére.* Kiadatott a Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Miniszter 1909. évi 53.523 számú rendeletével. Budapest, 1909.

IRODALOM

- GÁL 2010 GÁL Anikó: A gyógypedagógiai iskola „egységes tanterve” 1947–61 között. *Gyógypedagógiai Szemle*, 38. (2010):2. 170–184.
- GORDOSNÉ 2000 GORDOSNÉ Szabó Anna: *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek.* Budapest, 2004.
- HATOS 2000 HATOS Gyula: *Értelmi akadályozott felnőttek pedagógiai kísérése.* Budapest, 2000.
- NÉMETH 1994 NÉMETH László: *A Gyulai Gyógypedagógiai Intézet története.* [Szakdolgozat, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola] Szeged, 1994.
- NÉMETH 2011 NÉMETH László: Megemlékezés Kádas György gyógypedagógusról (1886–1969). *Gyulai Hírlap* [online], 2011. aug. 11.
(<http://www.gyulaihirlap.hu/4968-megemlekezés-kadas-gyorgy-gyogypedagogusrol-1886-1>) [2015.11.03.]
- PUKÁNSZKY – NÉMETH 1996 PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet.* Budapest, 1996.
- VINCZE 1957 VINCZE Antalné: Tájékoztató a gyógypedagógiai intézmények számára. *Oktatásügyi Közlöny*, 5. (1957):1. [1957. jan. 1.] 7.

The Initial Phases of Job Training in the Special Education Institutes for the Mentally Handicapped in Gyula and Kisújszállás

by Anikó Gál

(Summary)

Our research aims to investigate how job training was carried out in the special education institutes of Gyula and (from 1928) Kisújszállás. We can conclude that at both institutions the educational and pedagogical work placed great emphasis on working with people with learning disabilities in order to prepare them for work, and to expand the job opportunities available to them, thus contributing to the promotion of social integration as well. They especially focused on preparing and conditioning students for work, bearing in mind that the workers should like the activities and should receive education appropriate for their abilities. The local conditions provided a great opportunity for practical employment and further development.

(A szöveget Lengvári Ágnes fordította.)